

A rendi rétegződés fogalma, meghatározottsága és következményei

E tanulmány első részében először meghatározom a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát, majd megkülönböztetem egymástól a rendi rétegződés fő formáit: a feudális rendi rétegződést, a kaszt-rendszerű rétegződést és a modern rendi rétegződést. Az érdeklődés homlokterében álló modern rendi rétegződésen belül különbséget teszek a formális intézmények által eleve kifejezett és a formális intézmények szabályaitól való eltérésekkel jellemezhető rendi rétegződés között. A második részben rámutatok arra, hogy a társadalmi struktúra alapvetően meghatározza a rendi rétegződést; a társadalmi osztályhelyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott társadalmi osztály tagjai milyen valószínűséggel kerülhetnek a különböző rendi rétegekbe. A harmadik részben a rendi rétegződéssel összefüggésben – Max Weber hasonló fogalmait szűkebben értelmezve – a társadalmi elzárkózás és kizárás kérdéseivel foglalkozom. A tanulmány negyedik részében a rendi rétegződés főbb következményeit tárgyalom, amelyek a következők: (1) az adott társadalom teljesítőképességének romlása, (2) a társadalmi állapotbeli egyenlőtlenségek növekedése, (3) az életmód részbeni módosulása, (4) a társadalmi élet szférájában is jelentős sztereotípiák és előítéletek jelentősebb kialakulása és (5) az adott társadalmi struktúra merevsége.

E tanulmány közvetlenül kapcsolódik a folyóirat egyik korábbi számában megjelent íráshoz, amelyben a társadalmi réteg és a társadalmi rétegződés fogalmával és típusaival foglalkoztam (Farkas 2020). Eszerint a *társadalmi réteg* a társadalmi egyenlőtlenségek adott formája szerint hasonlóan előnyös vagy hátrányos helyzetben vagy állapotban lévő egyének összessége. A *társadalmi rétegződés* a társadalmi rétegek társadalmi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. E fogalmak ilyen rövid meghatározásában bizonyos értelemben elfogadom a szociológiai irodalomban általánosan vagy széles körben elfogadott felfogást. Lényeges különbség van azonban a szociológiai irodalomban kialakult különböző felfogások és saját felfogásom között abban a tekintetben, hogy milyen természetű egyenlőtlenségeket nevezünk társadalmi egyenlőtlenségeknek, valamint milyen értelemben vett helyzetek és állapotok vonatkozásában beszélünk társadalmi egyenlőtlenségekről és társadalmi rétegződésről. A társadalmi egyenlőtlenségek általam megkülönböztetett típusainak vagy formáinak megfelelően megkülönböztetem egymástól a társadalmi rétegződés három típusát: a társadalmi helyzetrétegződést, a társadalmi állapotrétegződést és a társadalmi rendi rétegződést. E tanulmányban a rendi rétegződés fogalmával és fő formáival, valamint a rendi rétegződés meghatározottságával és következményeivel foglalkozom.

A fent említett tanulmányban és a jelen tanulmányban is támaszkodom a rendi helyzet fogalmának és típusainak a korábbi tárgyalására, ahol sajátos értelemben határoztam meg a rendi helyzet fogalmát, és a rendi helyzet típusaiként különbséget tettem a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi helyzet között (pl. Farkas 2013, 274–285; 2016; 2017). Azokat a létezőket vagy jelenségeket, amelyekre – az általam meghatározott értelemben – a rendi helyzet, a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés fogalmai vonatkoznak, főleg a privilégium és a diszkrimináció fogalmában fejezik ki a társadalomtudományi irodalomban. Fogalmaim szerint a privilégium és a diszkrimináció egy

átfogó létező vagy jelenség, nevezetesen a különböző rendi helyzeteket kialakító rendi megkülönböztetés két fajtája. A rendi helyzet, a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés általam kialakított felfogása – az abban rejlő más elméleti lehetőségek mellett – lehetővé teszi a privilégium és a diszkrimináció társadalmi meghatározottságának és következményeinek a mélyrehatóbb elemzését.

Nézetem szerint egy fogalom bevezetése és/vagy alkalmazása valamely társadalmi létező vagy jelenség kifejezésére elméleti szempontból főleg azzal indokolható, hogy az adott fogalom következetesen illeszkedik egy viszonylag általánosabb vagy egy általános elméletbe, és az adott elméleten belül hatékonyan alkalmazható a társadalmi jelenségek magyarázatában és/vagy leírásában. Így a rendi rétegződés fogalma is más fogalmakkal – intézmény, érdek, társadalmi erő, hatalom, társadalmi helyzet, társadalmi struktúra stb. fogalmával – összefüggésben és egy általános szociológiai elméleten belül nyeri el igazán az értelmét. Ezért alkalmanként majd hivatkoznom kell *Társadalomelmélet* című munkám (a továbbiakban *TE*) eddig megjelent egyes köteteire és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet korábban tárgyalt és e tanulmányban használt fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell a tanulmány megfelelő értelmezéséhez.

(A rendi rétegződés fogalma és fő formái) A fentebb hivatkozott, korábban közölt tanulmányban meghatároztam a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát is, de itt ajánlatosnak tűnik e fogalmak rövid tárgyalása, mielőtt rátérek a rendi rétegződés fő formáinak, meghatározottságának és következményeinek a tárgyalására. Máshol (pl. Farkas 2013, 273; 2016) rámutattam arra, hogy Weber a rendi helyzet fogalmának meghatározásában a megbecsültségre és az életstílusra (a magyar fordításban: életvitelre) helyezi a hangsúlyt, és csupán másodlagosnak, mintegy járulékos ismertetőjegynek tekinti az egyének adott körére jellemző „pozitív vagy negatív privilégiumokat”. A szóban forgó szerző meghatározása szerint a rend olyan egyének sokasága, akik hasonló rendi helyzetben vannak, tehát akikre sajátos megbecsültség és sajátos életstílus jellemző, valamint akikre sajátos – pozitív vagy negatív – privilégiumok jellemzőek (Weber 1967, 247–253; 1987, 307–308). Felhívtam a figyelmet arra is, hogy Weber felfogása szerint a rendi helyzet fogalma tulajdonképpen nem a fogalmaim szerinti társadalmi élet szféráján belüli helyzetre, hanem a magán- és a közösségi élet szféráján belüli helyzetre vonatkozik.¹ Ezzel összefüggésben, Weber szerint a rend és a rendi rétegződés fogalma sem a társadalmi élet szféráján belüli rétegződést, hanem a magán- és a közösségi élet szféráján belüli rétegződést fejezi ki. Mint írja: „az osztályok a javak termeléséhez és megszerzéséhez való viszonyok szerint tagozódnak, a rendek a javak fogyasztásának elvei szerint, különösen életvitel-módok alakjában” (Weber 1967, 253).

Mint már említettem, a *TE* tizenegyedik fejezetében (és másol) sajátos értelemben határoztam meg a rendi helyzet fogalmát, és a Weber által figyelembe vett ismertetőjegyek közül a pozitív vagy negatív megkülönböztetéseket emeltem ki a rendi helyzet ismertetőjegyeként. A rendi helyzetek tipizálása során különbséget tettem a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi helyzet között. Ehhez kapcsolódva, a társadalmi egyenlőtlenségek tárgyalása során rendi egyenlőtlenségeknek neveztem az egyének vagy csoportok rendi helyzetei szerinti egyenlőtlenségeket, és ennek megfelelően határoztam meg a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát (Farkas 2020). *Rendi rétegek nevezünk a hasonló rendi helyzetben lévő egyének összességét. A tipikus rendi helyzeteknek megfelelően a következő tipikus rendi rétegeket különböztetjük meg egymástól: (1) a privilegizált rendi réteg, (2) a normatívált rendi réteg és (3) a degradált rendi réteg.*

A *privilegizált rendi réteg* a privilegizált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályrendszer a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest érdekeik irányában tér el, előnyös megkülönböztetések mint privilégiumok révén kedvezőbb körülményeket teremtve érdekeik érvényesítéséhez. A *normatívált rendi réteg* a normatívált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályok összességükben hasonlóan előnyös vagy hátrányos körülményeket teremtenek érdekeik érvényesítéséhez, mint amilyen körülményeket a feltételezett általános intézményes szabályrendszer teremtene számukra. A *degradált rendi réteg* a degradált rendi helyzetben lévő egyének összessége; tehát azon egyének összessége, akikre nézve a valóságban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő intézményes szabályrendszer a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest érdekeikkel ellentétes irányba tér el, hátrányos megkülönböztetések révén kedvezőtlenebb körülményeket teremtve érdekeik érvényesítéséhez.

A különböző rendi helyzetek egymáshoz képest társadalmilag egyenlőtlen helyzetek, így a különböző rendi rétegek rangsorba rendezhetők a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából. *A rendi rétegződés az adott társadalom rendi egyenlőtlenségek szerinti rétegződése, azaz a rendi rétegek – a privilegizált, a normatívált és a degradált rendi réteg – rendi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága.* E felfogás szerint rendi rétegződésről akkor beszélhetünk, ha (1) az egyes egyénekre vagy csoportokra a kifejezett értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerben megfogalmazott intézményes szabályokhoz képest különböző intézményes szabályok vonatkoznak; (2) a feltételezett általános szabályrendszertől való jellemző eltéréseket az intézmények fedezetével rendelkező egyének szándékosan alakították ki és/vagy szándékosan megengedik;² (3) a valóban érvényben lévő, illetve a valóságban érvényesülő szabályok az egyes egyének vagy csoportok érdekeivel egyező vagy ellentétes irányba térnek el az előfeltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest, és (4) ezek az eltérések különböző mértékben előnyösek vagy hátrányosak az egyes egyének vagy csoportok számára, érdekeik érvényesítése szempontjából.

A rendi rétegződés fogalma a társadalmi egyenlőtlenségek normatív vonatkozásának kifejezésére szolgáló olyan általános fogalom, amely – a társadalmi helyzetrétegződés és a társadalmi állapotrétegződés fogalmához hasonlóan – elvileg bármilyen társadalmi csoport elemzésére szolgálhat.³ Ilyen értelemben természetesen nem csupán a feudális társadalom rendi rétegződéséről, hanem a modern társadalom rendi rétegződéséről is beszélhetünk; valamint a rendi rétegződést általában megtalálhatjuk a viszonylag kisebb társadalmi csoportokban (pl. a társadalmi szervezetekben vagy a kisebb területi társadalmi csoportokban) is. A rendi rétegződés elvileg a társadalmi élet szféráján belüli rétegződés, azonban – amennyiben az adott társadalmi csoport általam úgynevezett heterogén társadalmi csoport – a rendi rétegek a valóságban nagyrészt elkülönülhetnek egymástól a magán- és a közösségi élet szférájában is.⁴

Viszonylag széles körben elfogadott az a felfogás, amely szerint rendek csak a feudális társadalomban léteztek, tehát e felfogás szerint a rendi rétegződés fogalma csak a feudális társadalom elemzésére vagy leírására alkalmazható. A rend Weber által meghatározott fogalmát viszont – ahogyan erre a rendi helyzet tárgyalása során máshol is utaltam – státusz-csoportnak fordították angolra (Gerth–Mills 1946, 186–187; Weber 1978a, 305; 1978b, 932), és e kifejezést általában a presztízs vagy a presztízs és az életstílus szerinti státusz-csoportként értelmezik a mai szociológiai irodalomban (pl. Chan–Goldthorpe

2007, 514; Crompton 2012, 34–35; DiTomaso–Post–Parks–Yancy, 2007, 475, 480; Grabb, 1984, 55–56; Hechter 2004, 404; Martin 2009, 242–243; Phillips–Zuckerman 2001, 386; Ridgeway 2014, 2; Scott 2002, 29–30; Waters–Waters 2015, 37; Wegener 1992, 256–257; Zhou 2005, 92–93). Tehát Weber rendekre vonatkozó felfogásának a jellemző értelmezése szerint a modern társadalomban a rendi rétegződés a presztízst vagy a presztízst és az életstílust kifejező státusz szerinti rétegződés, amelyet a státusz-csoportok rangsora fejez ki.

Én sajátos értelemben határoztam meg a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát, és ilyen értelemben a rendi rétegződés fogalma elvileg alkalmazható bármely társadalmi csoport elemzésére. Felfogásom szerint *a rendi rétegződés három fő formáját különböztethetjük meg egymástól: a feudális rendi rétegződést, a kaszt-rendszerű rétegződést és a modern rendi rétegződést*. Különösen a modern rendi rétegződésen belül célszerű megkülönböztetnünk a formális intézmények által eleve kifejezett és a formális intézmények szabályaitól való eltérésekkel jellemezhető rendi rétegződést.

A rendi rétegződés klasszikus formája a feudális rendi rétegződés. A feudális társadalomban a különböző rendeket (orders, estates) jogilag is elkülönítették egymástól (Lenski 1966, 77; ford. 1999, 319). A feudális jog eleve normatív egyenlőtlenségeket fejezett ki, így nagyrészt leplezetlen rendi rétegződést hozott létre (Révész 1994, 93; Zlinszky 1994, 66). A feudalizmus korában meglehetősen elterjedt felfogás az embereket három rendbe sorolta: a papok, a lovagok vagy nemesek és a közemberek rendjébe (Bloch 1961, 291; Dewald 2001, 27; DUBY 1980; Fischer 1992, 444). E rendek tagjai a valóságban jelentős mértékben különböztek egymástól rendeltetésük, társadalmi erejük, vagyonuk, életmódjuk és külön jogaik alapján, azonban – a rendi helyzet, a rendi egyenlőtlenségek, a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmainak a meghatározása szempontjából – én az utóbbi szempontra helyezem a hangsúlyt.

A katolikus papság jogi szempontból világosan különálló rendet alkotott, mivel a papságra sajátos jogszabályok vonatkoztak, és az egyháznak jelentős igazságszolgáltatási privilégiumai voltak. A lovagok által alkotott nemesi rend Nyugat-Európában a 12. században kezdett kialakulni, melynek két fő ismertetőjegye: (1) tagjai sajátos jogi helyzetben voltak, amely alátámasztotta és érvényesítette az általuk igényelt felsőbbrendűséget; (2) e jogi helyzet rendszerint vérségi alapon öröklődött, szabályozott formában és csak kevés számú kivételt megengedve. Az úgynevezett „harmadik rendbe”, a közemberek rendjébe tartoztak a szabad parasztok és később a városi polgárok, akik viszonylagos jogi önállósággal rendelkeztek. A szolgákat nem tekintették szabad embereknek, ezért nem tartoztak a közemberek rendjébe sem (Bloch 1961, 283, 345–347, 352–355; DUBY 1980, 293–301, 355).

Én a rendi helyzet és a rendi réteg fogalmának meghatározásában az egyének adott köre vonatkozásában érvényes, illetve ténylegesen érvényesülő sajátos szabályrendszer előnyös vagy hátrányos voltára helyeztem a hangsúlyt, a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest. Eszerint, csak nagyon nagyvonalúan felvázolva a feudális társadalom rendi rétegződését, a papság, illetve a papság felsőbb rétege és a nemesek a privilégizált rendi réteget, a közemberek a normatívált rendi réteget, a szolgák a degradált rendi réteget alkották. A feudális társadalomban jogilag különösen a szabadokat és a szolgákat különböztették meg egymástól, és az akkori felfogás szerint a szolgák rendet sem alkottak. Azonban, a rabszolgáktól eltérően, a feudális társadalomban a szolgák már nagyrészt beleestek bizonyos társadalmi intézmények érvényességi köreibe és a társadalmi élet szférájába (például adózási és szolgálati kötelezettségeik nagyrészt szabályozottak voltak, munkájuk révén csekély mértékben javukat is szerezhettek), tehát fogalmaim szerint rendi réteget is alkothattak.

A társadalmi élet szféráját tekintve, a rendi rétegek legkifejlettebb formái a kasztok, és a rendi rétegződés legkifejlettebb formája a kasztrétegződés, illetve a kasztrendszer. A kaszt-rendszerben intézményesen meghatározottak az egyes kasztok tagjai által betölthető foglalkozások, tiltott a kaszton kívüli házasodás; a különböző kasztok tagjai közötti érintkezést a tisztaság és a tisztátalanság szabályai korlátozzák, valamint a hagyományos szokások korlátozzák a felfelé irányuló mobilitást; az egyének besorolása az egyes kasztokba általában a születés révén meghatározott (pl. Hechter 1987, 48; Lenski 1966, 77; ford. 1999, 318–319; Mann 1986, 349; Vanfossen 1979, 11; Weber 1967, 248–249). Én a rendi rétegződést a társadalmi élet szféráján belüli rétegződésként határoztam meg. Azonban a kasztokat elvileg sem célszerű csupán rendi rétegeknek tekinteni, valamint a kaszt-rendszerű rétegződést elvileg sem célszerű csupán rendi rétegződésnek tekinteni, mert a kasztok intézmények által meghatározottan és jelentős mértékben elkülönülnek egymástól a magán- és a közösségi élet szférájában is.

A kaszt-rendszerű rétegződés a születés szerinti merev rangsoroláson alapszik, amely örökletes korlátozásokkal jár különösen a foglalkozásra és a házasságra, és az egész rendszert vallási szankciók támasztják alá. Ghurye szerint az indiai kaszt-rendszer ismertetőjegyei a következők: (1) a társadalom egymástól világosan elkülönülő csoportokra osztása a születés által meghatározottan és olyan szabályok révén, amelyek biztosítják e csoportok elkülönülését és tartós fennmaradását; (2) a társadalmi elsőbbség meghatározott hierarchiája, élén a Brahmin kaszttal; (3) a kasztok közötti emberi érintkezés korlátozása a rituális szennyeződésre vonatkozó elképzelés alapján; (4) a rendszerből eredően a polgári és vallási alkalmatlanságok változatossága; (5) a kasztok tagjai által gyakorolható foglalkozások korlátozása; (6) a saját kaszton belüli házasodás szükségessége (Ghurye 1933; idézi Carlton 1996, 21).

Minket igazából a modern társadalomra jellemző modern rendi rétegződés érdekel. Mint fentebb említettem, a modern rendi rétegződésen belül elvileg célszerű megkülönböztetnünk egyrészt a formális intézmények által eleve kifejezett, másrészt a formális intézmények szabályaitól való eltérésekkel jellemezhető rendi rétegződést. Azonban a valóságban a rendi rétegződésnek ez a két formája általában egymással összefonódva létezik.

A modern társadalomra jellemző egyik legfontosabb értéknek szokás tekinteni a jogi egyenlőséget, azonban a jogi egyenlőség nem feltétlenül jelent társadalmi rendi egyenlőséget. Ugyanis a modern jog szabályai is lehetnek bizonyos mértékben rendi természetűek, attól függően, hogy a kutató által feltételezett értékek és a jogalkotásban kifejeződő értékek mennyiben térnek el egymástól. Például, ha bizonyos értékekre vagy elvekre tekintettel feltételezünk egy bizonyos szabályrendszert a személyi jövedelemadózással kapcsolatban, az adott társadalomban érvényben lévő személyi jövedelemadó törvény ehhez képest lehet rendi természetű, amennyiben az adott törvény a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest különböző mértékben előnyös vagy hátrányos az egyének bizonyos körei számára.

Mint fentebb említettem, a modern társadalomra jellemző modern rendi rétegződés másik jellemző formája a formális intézmények szabályaitól való eltérésekkel jellemezhető rendi rétegződés. Ugyanis a formális intézmények névleges (az írott törvényekben, rendeletekben, szabályzatokban kifejezetten megfogalmazott) érvényességi körei és valóságos érvényességi körei többé vagy kevésbé eltérhetnek egymástól, az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének által szándékosan kialakítva vagy megengedve. Az intézmények fedezetével rendelkező egyéneknek általában nem áll szándékukban mindenki vel szemben érvényesíteni azokat a szabályokat, amelyeknek az érvényességi köreibe az adott egyének névlegesen belesznek; illetve szándékaik szerint gyakran e szabályoktól eltérő

szabályokat érvényesítenek bizonyos egyének, illetve az egyének bizonyos körei számára. Az intézmények fedezetével rendelkező egyének egyes esetekben, illetve részben aktívan támogatják, más esetekben, illetve részben viszont csupán szándékosan elnézik a formális intézmények szabályaitól való jelentős és rendszeres eltéréseket.

Egyrészt a formális intézmények mellett nem formális intézmények alakulhatnak ki annak érdekében, hogy egyes egyének, illetve az egyének bizonyos körei vonatkozásában más szabályokat érvényesítsenek azon formális szabályokhoz képest, amelyeknek az érvényességi köreiből névlegesen belesznek. Másrészt, a *TE* negyedik fejezetében (Farkas 2010b, 33–34) hangsúlyoztam, hogy a valóságban általában az alapvetően formális intézményekben is egymással szorosan összefonódva léteznek a formális és a nem formális szabályok. A formális intézményeknek is tekinthető valóságos intézmények általában olyan kvázi-formális intézmények, amelyek döntően formális, de nagyrészt nem formális szabályokból épülnek fel, és nem formális szabályaik a formális szabályokhoz kapcsolódva rendelkeznek hatékony fedezettel.

Én sajátos értelemben határoztam meg a rendi rétegződés fogalmát, tehát kifejezetten ilyen értelemben nem találkozunk a mai szociológiai irodalomban a rendi rétegződés empirikus kutatásával. A modern társadalomban létező rendi egyenlőtlenségek és rendi rétegződés bizonyos vonatkozásaira főleg a privilégiumokkal és a diszkriminációval foglalkozó szakirodalom mutat rá. A diszkrimináció egyik kiemelt témája a mai társadalomtudományi irodalomnak, különösen a faji, az etnikai és a nemi csoportok között megfigyelhető diszkrimináció formájában. Ehhez képest jóval kevesebb figyelem irányul a privilégiumokra, valamint a privilégiumok és a diszkrimináció közötti összefüggésekre (McIntosh 2012; Pease 2010, 3–6, 32). Itt eltekintek e kérdés tárgyalásától, viszont egy – két részben megjelent – tanulmány második részében ezzel a kérdéssel viszonylag részletesen foglalkoztam (Farkas 2017).

A fentiekben megkülönböztettem egymástól a rendi rétegződés három fő formáját: a feudális rendi rétegződést, a kaszt-rendszerű rétegződést és a modern rendi rétegződést. A modern társadalomra elvileg a modern rendi rétegződés jellemző, amely elvileg a társadalmi élet szférájában létezik. Azonban a modern társadalom rendi rétegződése is lehet a valóságban olyan határozott, hogy az egyének bizonyos körei már a feudális rendekhez vagy esetleg a kasztokhoz hasonló mértékben elkülönülnek a népesség más köreitől a magán- és a közösségi élet szférájában is.

(A rendi rétegződés meghatározottsága: A társadalmi struktúra hatása) Eredetileg a női tanulmányokban (women's studies) kialakult, de az utóbbi években jóval szélesebb körben alkalmazott interszekcionalitás megközelítés szerint az egyének bizonyos körei által tapasztalható privilégiumokat és diszkriminációkat az egyének olyan tulajdonságai határozzák meg egymással összefüggésben mint faj, etnikum, nem, életkor, vallás, „osztály” stb. (erről lásd pl. Choo–Ferree 2010, 131–136; Davis 2008; Degnen–Tyler 2017, 37–39). E felfogás egyes képviselői kiemelik az „osztályhelyzetet” (vagy más tulajdonságot) mint fő meghatározó tényezőt; viszont más képviselői szerint a társadalom sokszorosan megosztott, és e megosztottsághoz az említett tényezők elvileg hasonló mértékben járulhatnak hozzá (Choo–Ferree 2010, 135). A privilégium és a diszkrimináció újraértelmezése a rendi helyzet fogalmában – az átfogó elméleten belül, amelybe ez a fogalom illeszkedik – elősegíti annak bemutatását és igazolását, hogy a rendi helyzeteket, valamint az e helyzetek szerinti rendi rétegződést alapvetően meghatározza az adott társadalom társadalmi struktúrája. A szóban forgó szempontból a fentebb említett tulajdonságoknak bizonyára van viszonylag önálló és egymással összefüggésben érvényesülő hatása is. Azonban e tényezők általában és főleg az egyének társadalmi helyzetének, illetve a tár-

sadalmi struktúrán belüli osztályhelyzetének a meghatározása révén határozzák meg az adott egyének rendi helyzetét, illetve azt, hogy a rájuk vonatkozó előnyös vagy hátrányos – és igazságtalannak tekinthető – megkülönböztetések milyen jelentősek.

Weber nem látott szoros összefüggést az osztályhelyzet, azaz általánosabb értelemben a társadalmi helyzet és a rendi helyzet között; felfogása szerint a rendi becsület osztályhelyzethez is kapcsolódhat, de nem kell feltétlenül osztályhelyzethez kapcsolódnia (Weber 1967, 247; 1987, 307). E szerint nincs szoros összefüggés a társadalmi struktúra és a rendi rétegződés között. Azonban én sajátos értelemben határozta meg a rendi rétegződés fogalmát, és felfogásom szerint a társadalmi struktúra alapvetően meghatározza a rendi rétegződést. E meghatározottságot nagyrészt eltakarhatja az, ha egy bizonyos időszakot nézve ellentmondást látunk az adott társadalom társadalmi struktúrája és rendi rétegződése között. Ez az esetleges ellentmondás azért nem kérdőjelezi meg az előbb említett összefüggést, mert a társadalmi struktúra történetileg, hosszabb távon határozza meg a rendi rétegződést.

Az adott társadalmi intézmények által meghatározott társadalmi struktúra történetileg maga is alakítja a társadalmi intézményeket, valamint meghatározza az intézményes szabályoktól való jellemző eltéréseket, és hosszabb távon kialakítja, illetve meghatározza az adott társadalmi struktúrának megfelelő rendi rétegződést. Bizonyos idő kell ahhoz, amíg egy adott társadalmi struktúra alapján kialakul az ezt tükröző rendi rétegződés, valamint egy bizonyos ideig és részben a társadalmi struktúra átalakulása után is fennmaradhatnak még azok a társadalmi intézmények, amelyek részben tovább éltetik a múltbeli struktúrának megfelelő rendi rétegződést. Következésképpen, ha olyan időszakban vizsgáljuk a társadalmi struktúra és a rendi rétegződés összefüggését, amikor az új struktúra még nem volt képes megszüntetni a korábbi struktúrának megfelelő rendi rétegződést és kialakítani saját rendiségét, jelentős ellentmondásokat is felfedezhetünk a két társadalmi tagolódás között. Ez volt jellemző a Weber korabeli német társadalomra is, és Weber főleg ezért nem látott szoros összefüggést az osztályhelyzet és a rendi helyzet között. A két világháború közötti Magyarország „kettős társadalomszerkezetét” is tulajdonképpen úgy értelmezhetjük mint az adott társadalmi struktúra és a múltbeli társadalmi struktúrát tükröző rendi rétegződés ellentmondását (vö. Erdei 1976). Az úgynevezett „rendszerelváltás” körül, az 1990-es évek elején a magyar társadalomra nagyrészt ugyanez volt jellemző, bár viszonylag rövid idő alatt kialakult az új struktúrának nagyjából megfelelő rendi rétegződés, ami a 2010-es években részben átalakult és napjainkban is átalakulóban van.

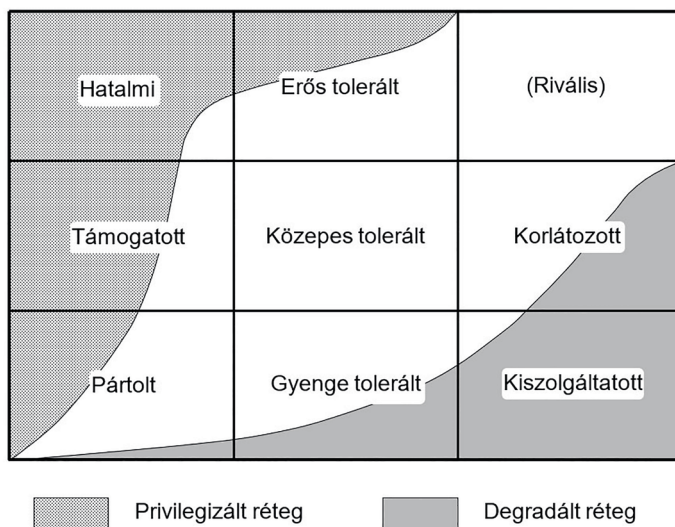
Mint fentebb említettem, a rendi rétegződés fogalma olyan általános fogalom, amely elvileg bármilyen társadalmi csoport elemzésére szolgálhat. Ilyen értelemben a modern társadalom rendi rétegződéséről is beszélhetünk, valamint a rendi rétegződést általában megtalálhatjuk a viszonylag kisebb társadalmi csoportokban (pl. a társadalmi szervezetekben vagy a kisebb területi társadalmi csoportokban) is. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy rendi rétegződés elvileg nem alakulhat ki belsőleges társadalmi viszonyok alapján, és így belsőleges hatalmi viszonyok alapján sem. Belsőleges társadalmi viszonyok között ugyanis elvileg egyetlen egyén vagy csoport sem lehet olyan társadalmi helyzetben, amely aktuálisan lehetővé tenné számára a rendi jellegű intézményes szabályok kialakítását, illetve az intézményes szabályok valóságos érvényességi köreinek rendi természetű megváltoztatását. Tehát rendi rétegződés elvileg csupán külsőleges társadalmi viszonyok, pontosabban külsőleges hatalmi viszonyok alapján alakulhat ki, és ilyen viszonyok alapján elvileg szükségszerűen kialakul.⁵

A következőkben tehát olyan társadalmi csoportot, illetve társadalmat adottnak véve elemezzük a társadalmi struktúra és a rendi rétegződés összefüggését, amelyben külsőleges társadalmi viszonyok, és e viszonyokon belül külsőleges hatalmi viszonyok vannak. Felfogásom szerint a társadalmi társulások ilyen természetűek, bár a hatalom az egyének bizonyos körei szem-

pontjából a társulásokban is lehet belsőleges, azonban ezzel a kérdéssel itt nem foglalkozom.⁶ Társadalmi társulás – a társadalmi élet szféráját tekintve – az állami (vagy nemzeti) társadalom, és e társadalmon belül például a vállalat vagy az üzem (az alkalmazottak szempontjából), az egyetem, de valójában nagyrészt a szakszervezet vagy a politikai párt is.

Amennyiben tehát feltételezzük, hogy a rendi rétegződés az adott társadalmi struktúrát tükrözi, meghatározott társadalmi struktúrának meghatározott rendi rétegződés felel meg. Itt kell hívnom a figyelmet arra, hogy egy korábban közölt tanulmányban sajátos értelemben határoztam meg a társadalmi struktúra fogalmát, a társadalmi osztály fogalmával összefüggésben (Farkas 2019). Eszerint *társadalmi osztálynak* nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét, és elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.). A társadalmi osztály fogalmára is támaszkodva, a következőképpen határoztam meg a társadalmi struktúra fogalmát. A *társadalmi struktúra* az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok sajátos összessége. Eszerint a társadalmi struktúra fogalma leegyszerűsítve fejezi ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzetét, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait.

A társadalmi struktúra és a rendi rétegződés közötti összefüggések elemzésében olyan társadalmi csoportot veszünk adottnak, amelynek társadalmi struktúrájában valamennyi fő társadalmi osztály megtalálható, a rivális társadalmi osztály kivételével. A fentebb hivatkozott tanulmányban említettem, hogy egy adott társadalomban esetleg létezhetnek párhuzamos társadalmi helyzetek és szélső társadalmi helyzetek szerinti osztályok is. Azonban ezektől a társadalmi osztályoktól itt azért is eltekinthetünk, mert e körben a rendi rétegződést nem magyarázhatjuk a hatalmi társadalmi osztály tagjaihoz fűződő társadalmi viszonyok alapján.

1. ábra: A társadalmi struktúra és a rendi rétegződés összefüggése

Az 1. ábrán azt szemléltetem, hogy a különböző társadalmi helyzetekben lévő egyének, illetve a különböző társadalmi osztályok tagjai milyen valószínűséggel kerülhetnek a különböző rendi rétegekbe.⁷ Mint fentebb már említettem, rendi rétegződés elvileg csupán külsőleges társadalmi viszonyok, pontosabban külsőleges hatalmi viszonyok között alakulhat ki, és ilyen viszonyok között elvileg szükségszerűen kialakul. *A társadalmi helyzet, illetve a társadalmi osztályhelyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott helyzetben lévők, illetve az adott társadalmi osztály tagjai milyen valószínűséggel kerülhetnek a különböző – a privilegizált, a normatívált vagy a degradált – rendi rétegekbe.* A szóban forgó ábra szerint olyan értelemben nem tételezek fel egyértelmű összefüggést a társadalmi struktúra és a rendi rétegződés között, hogy meghatározott társadalmi osztályok meghatározott rendi rétegeknek felelnek meg. A társadalmi struktúra azonban alapvetően meghatározza a rendi rétegződést.

(A rendi rétegződés meghatározottsága: A társadalmi osztályok és a rendi rétegek) Széles körben elfogadott az e kérdéssel foglalkozó szakirodalomban, hogy a privilégiumok a társadalmi erőhöz, illetve a hatalomhoz kapcsolódnak, tehát akik társadalmi erővel, illetve hatalommal rendelkeznek, eleve azok a privilegizáltak. Például Twine és Gardener (2013) szerint „... a privilégium az erővel szinonim. A privilégium bármilyen említése azt jelenti, hogy egy csoport vagy egyén erőt gyakorol egy másik felett” (8). Coleman (1990, 286–287) szerint akik jelentősebb erővel rendelkeznek, azokat kisebb valószínűséggel szankcionálják (negatív szankciókkal), és kevésbé hajlamosak a szabályoknak megfelelően cselekedni. Bailey (1998, 108–109, 112) felfogása szerint a privilégiumok által nyújtott előnyök rendszeresen az uralkodó (dominant) társadalmi csoport tagjai számára biztosítottak, azonban az uralkodó csoport privilégiumai kiterjeszthetők az adott csoporton kívüli egyénekre is. Felfogásom szerint a privilégiumokat egymással összefüggésben határozzák meg a társadalmi erőviszonyok és az érdekvizonyok, és így a jelentős társadalmi erővel nem rendelkező egyének is lehetnek bizonyos mértékben privilegizáltak. Azonban először a hatalmi társadalmi osztály rendi rétegződésen belüli elhelyezkedésével foglalkozom.

A hatalmi helyzetben lévő egyének, illetve a hatalmi osztály tagjai általában privilegizált rendi helyzetben vannak és a privilegizált rendi réteghez tartoznak. A hatalmi helyzetben lévők privilégiumait korlátozhatják (1) maguk a hatalmi helyzetben lévők, (2) a hatalmi osztályon kívül lévők szervezetségük vagy egyesülésük révén, valamint (3) külső egyének vagy csoportok, amennyiben ők rendelkeznek az adott intézmények fedezetével. A külsőleges hatalommal rendelkező egyéneknek – társadalmi egyesülésbe vagy hálózatba szerveződve – általában aktuális lehetőségük van arra, hogy privilégiumokat hozzanak létre maguk számára; tehát a hatalmi társadalmi osztály tagjai a rendi rétegződés szerint általában privilegizált rendi helyzetben vannak. Tulajdonképpen külsőleges hatalmi viszonyok között is találhatunk azonban olyan tényezőket, amelyek a hatalmi helyzetben lévő egyének és csoportok privilégiumainak a kialakulását és fennmaradását korlátozhatják.

Egyrészt a hatalmi helyzetben lévők önmagukat is korlátozhatják a privilégiumok kialakításában, részint közvetlenül jól felfogott érdeükben, amennyiben a nagymértékű rendi egyenlőtlenségek következtében már nem lennének képesek fenntartani a funkcionális együttműködés szükséges minimumát a degradált rendi helyzetben lévőkkel; részint esetleg erkölcsi megfontolásból, amennyiben a körükben kialakult társadalmi erkölcs a rendi egyenlőtlenségek korlátozását igénylő hosszú távú érdeket tükrözi. Például a szocialista Kínában Mao elfogadta a privilegizált „osztály” létezését, de bizonyos vonatkozásokban korlátozni akarta az adott osztály tagjainak a privilégiumait (Yao 2002, 284). Magyarországon a rendszerváltás előtt az állampárt felső vezetése, a néptömegek

elégedetlenségének fokozódásától tartva, kampányt indított a párt- és államapparátuson belüli, a korábban nagyobb mértékben megengedett korrupció visszaszorítására. Ez a törekvés azonban kevés sikerrel járt, mert ugyanakkor más tényezők épp a privilégiumok növelése irányába hatottak.

Másrészt, a hatalmi osztály tagjainak privilégiumait bizonyos mértékben a hatalmi osztályon kívül lévő egyének is korlátozhatják, bizonyos fokú szervezettségük vagy társadalmi egyesülésük révén, amennyiben a hatalmi osztály tagjainak a hatalma nem tisztán külsőleges hatalom. Harmadrészt, amennyiben a hatalmi osztály tagjainak hatalma bár külsőleges, de részben nem független, hanem delegált hatalom, az adott társadalmi csoporton kívüli egyének és csoportok is korlátozhatják a privilégiumok, illetve általában a rendi egyenlőtlenségek kialakulását, amennyiben ők rendelkeznek a hatalmat létrehozó intézmények fedezetével. Például egy gazdasági szervezet, szervezeti egység vezetői részben önmagukra, részben a beosztottakra vonatkozóan nem alakíthatnak ki korlátlanul olyan rendi jellegű nem-formális intézményes szabályokat, amelyek ellentmondanak a jogszabályoknak, amennyiben a beosztottak ügyük érdemi elbírálásának reményében fordulhatnak a felsőbb vezetőkhez vagy végül a bírósághoz jogorvoslatért.

Privilegizált rendi helyzetek elvileg csak a hatalmi helyzetben lévők szándéka és/vagy hallgatólagos beleegyezése eredményeként jöhetnek létre, azonban privilégiumok nem csak a hatalmi helyzetben lévő egyének és csoportok körében alakulhatnak ki. Úgy tűnik, hogy két alapvető feltétele van annak, hogy a hatalmi osztály tagjainak a körén kívül privilegizált rendi helyzetek kialakuljanak és tartósan fennmaradjanak. Az egyik feltétel, hogy a hatalmi helyzetben lévőknek hatalommal kell rendelkezniük azok felett, akiknek a rovására a privilégiumok nyújtása történik. Másol, a privilegizált helyzet meghatározásánál említettem ugyanis, hogy a privilegizált rendi helyzet feltételezi a degradált helyzetet, és a privilégiumok nyújtása a privilégiumokkal nem rendelkezők, különösen a degradált helyzetben lévők rovására történhet (Farkas 2013, 281–282; 2017, 79–80). Privilegizált rendi helyzet így csak annyiban tartható fenn, amennyiben védett a normatívált és különösen a degradált helyzetben lévők ellentétes érdekérvényesítési törekvéseivel szemben, és ezt a védettséget a hatalmi helyzetben lévők nyújthatják. A hatalmi helyzetben lévők körén kívüli privilegizált rendi helyzetek létrejöttének és tartós fennmaradásának másik alapvető feltétele a privilégiumokat közvetlenül élvező egyén vagy csoport és a hatalmi helyzetben lévők közötti részleges vagy átfogó, de tartós érdekazonosság vagy érdekegybeesés.

Az előző bekezdésben említett két tényezővel összefüggésben, a hatalmi osztály tagjain kívül jelentős privilégiumokat találunk még azokban a társadalmi helyzetekben, amelyekre jellemző a viszonylag jelentős társadalmi erő és/vagy a hatalmi helyzetben lévőkhez fűződő érdekazonosság vagy érdekegybeesés. E privilégiumok nagyrészt a másol (Farkas 2019) tárgyalt hatalmi társadalmi hálózat és a hűségi társadalmi hálózat révén, és jellemzően e hálózatok tagjainak a körében alakulnak ki. *A hatalmi osztály tagjain kívül – a társadalmi erőviszonyok és az azonossági vagy egybeesési érdekvizonyok által meghatározottan – a legnagyobb valószínűséggel a támogatott osztály, majd az erős tolerált és a pártolt társadalmi osztály tagjai körében találunk jelentős privilégiumokat, illetve részben ezen osztályok tagjai tartoznak a privilegizált rendi rétegbe.*

A támogatott és a pártolt társadalmi osztály tagjainak privilégiumait főleg azoknak az érdekösszetevőknek a vonatkozásában fedezhetjük fel, amelyekben érdekazonosság vagy érdekegybeesés jött létre köztük és a hatalmi helyzetben lévők között. Ennek magyarázata azokban a funkciókban rejlik, amely funkciókat e privilégiumok ellátnak a hatalmi helyzetben lévők számára. A hatalommal nem rendelkező egyének és

csoportok privilégiumainak egyrészt az a funkciója, hogy érdekeiket nagyobb mértékben tudják érvényesíteni azokban a vonatkozásokban, amelyekben a hatalmi helyzetben lévők érdekeinek az érvényre jutását is szolgálják. Másrészt, e privilégiumok kialakítása vagy megengedése révén a hatalmi helyzetben lévők részben mentesülnek attól, hogy ellentételezzék a számukra nyújtott szolgáltatásokat, mivel ezt az ellentételezést tulajdonképpen azokra hárítják át, akik degradált rendi helyzetbe kerülnek. Harmadrészt, a rendi egyenlőtlenségeknek jelentős szerepük van a hatalmi helyzetben lévők hatalmának megőrzésében is, de e kérdéssel majd később foglalkozok.

Az erős tolerált társadalmi osztály tagjainak a privilégiumai részben abból fakadnak, hogy köztük és a hatalmi osztály tagjai között – az egyének szintjén – közel kiegyenlítették az erőviszonyok, amelyek az érdekek bizonyos összetevői tekintetében részleges egyezségekre vagy megállapodásokra vezethetnek. A szóban forgó – kifejezetten megfogalmazott vagy csupán hallgatólagos – egyezségekre vagy megállapodások értelmében az erős tolerált helyzetben lévő egyének bizonyos privilégiumokat élvezhetnek, szintén főleg a degradált helyzetben lévő egyének és csoportok rovására, és cserébe a toleráltak is elfogadják a hatalmi helyzetben lévő egyének – mások szemszögéből nézve – hatalmi helyzetét.

A közepes tolerált társadalmi helyzetben lévő egyének és csoportok, azaz a közepes tolerált társadalmi osztály tagjai a rendi rétegződést tekintve minden valószínűség szerint a normatívált rendi rétegbe sorolhatók. Bár rivális társadalmi osztály általában nem létezik, megjegyzem, hogy rivális társadalmi helyzetekben elvileg nem alakulhatnak ki rendi jellegű megkülönböztetések. Akkor sem tekinthetjük privilegizált helyzetnek a rivális helyzetűek rendi helyzetét, ha az ilyen társadalmi helyzetben lévő egyének és csoportok esetleg megtehetik, hogy semmibe vegyenek bizonyos intézményes szabályokat. A privilegizált rendi helyzet ismérve ugyanis eleve az, hogy az ilyen helyzetben lévők úgy térhetnek el a másokra nézve érvényes intézményes szabályoktól, hogy eközben nem minősülnek szabálysértőknek, hiszen rájuk nézve más szabályok vonatkoznak. Az elméleti modellben azonban eltekintettünk attól, hogy a rivális helyzetben lévő egyének és csoportok valójában maguk is rendelkezhetnek hatalommal a társadalom tagjainak egy része felett, és e hatalmuk már privilégiumok forrása is lehet.

A degradált rendi helyzetek kialakulását alapvetően szintén a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez, illetve csoportokhoz, azaz a hatalmi osztály tagjaihoz fűződő társadalmi viszonyok határozzák meg. Egyrészt, a privilégiumok és a privilegizált helyzetek szándékos kialakítása eleve magával vonja a diszkriminációk és a degradált rendi helyzetek kialakulását.⁸ Másrészt, a hatalmi helyzetben lévők általában külön intézményes szabályokat, és e szabályok révén különböző hátrányos megkülönböztetéseket léptetnek életbe azokkal az egyénnel és csoportokkal szemben, akikre hatalmuk kiterjed, és akiknek az érdekei ellentétesek az előbbiekéval.

Az egyenlőtlen társadalmi erőviszonyok és az ellentétes érdekviszonyok által meghatározottan a legnagyobb valószínűséggel a kiszolgáltatott, valamint ezen túlmenően a korlátozott és a gyenge tolerált társadalmi osztály tagjai vannak kitéve a diszkriminációnak, és a legnagyobb valószínűséggel ezen osztályok tagjai tartoznak a degradált rendi rétegbe. A szóban forgó egyénnel és csoportokkal szembeni diszkrimináció rendeltetése egyrészt az, hogy a másik oldalon lehetővé tegyék a privilégiumok kialakulását. Fentebb hangsúlyoztam ugyanis, hogy a privilegizált helyzet eleve feltételezi a degradált helyzetet, és meghatározott egyének és csoportok számára privilégiumok nyújtása csak más egyének és csoportok rovására történhet. Másrészt az, hogy gátat vessenek a hatalmi helyzetben lévő egyének és csoportok érdekeivel ellentétes érdekek érvényesülésének.

Különbséget tehetünk a társadalmi diszkrimináció következő típusai között: a közvetlenül érdek által motivált diszkrimináció, a közvetlenül nem szándékos „statisztikai diszkrimináció” és a közvetlenül előítélet által motivált diszkrimináció között. Felfogásom szerint azonban végső soron mindhárom típus érdekek által meghatározott diszkrimináció, amennyiben társadalmi diszkriminációról van szó. Egyrészt, a diszkrimináció legfőbb típusát a közvetlenül érdek által motivált diszkrimináció képezi. Másrészt, az úgynevezett „statisztikai diszkrimináció” érdekmotivált cselekvés nem szándékolt következménye.⁹ Harmadrészt, a közvetlenül érdek által motivált diszkrimináció kialakításának és fenntartásának az elősegítésére és indoklására alakulnak ki hosszabb távon olyan előítéletek, amelyek kialakulásukat követően már a diszkrimináció viszonylag önálló motívumait is képezhetik.

Máshol (Farkas 2019) rámutattam arra, hogy a társadalmi struktúra a valóságban általában összetett. A viszonylag kisebb társadalmi csoportok struktúrái és az átfogó társadalmi csoport struktúrája általában egymással szorosan összefonódva léteznek. Tehát a valóságban általában a rendi rétegződés sem egy egységes társadalmi struktúra által meghatározott rétegződés. A viszonylag kisebb társadalmi csoportokon belüli rendi rétegződést egymással összefüggésben határozzák meg a kisebb csoportok struktúrái és az átfogó társadalmi csoport struktúrája. Azaz, ha feltételezzük, hogy az átfogó társadalmi csoport átfogó intézményrendszerének a fedezetével rendelkező egyének (jellemzően főleg a hatalmi osztály tagjai) töreksenek bizonyos vonatkozásokban a rendi egyenlőtlenségek megszüntetésére (pl. a nemek vagy a fajok között), a viszonylag kisebb társadalmi csoportokban az adott vonatkozásokban részben akkor is kialakulhatnak és fennmaradhatnak a rendi egyenlőtlenségek.

(A társadalmi elzárkózás és kizárás) Weber szerint, ha a társadalmi javak azon mennyiségéhez képest, amelyek megszerzése érdekében áll az egyének adott körének, a javak viszonylag szűkösen állnak összességében rendelkezésre, a résztvevőknek érdeke irányul arra, hogy korlátozzák az adott javakhoz való hozzájutás esélyeit. A szóban forgó korlátozás rendszerint az elzárkózás és a kizárás egymást feltételező folyamatában valósul meg. Weber meghatározása szerint a társadalmi elzárkózás azt jelenti, hogy az egyének adott köre elhatárolódik az adott körön kívül lévő egyénektől és monopolizálja bizonyos társadalmi javakhoz való hozzáférést; valamint ezáltal bizonyos ismertetőjegyeik alapján az egyének másik körét kizárja azon körből, amelynek tagjai hozzájuthatnak az adott javakhoz. Ilyen értelemben az elzárkózás és kizárás folyamata a forrása például a tulajdonnak, céhek vagy más csoportok monopóliumának. Az egyik fél részéről a másik fél kizárására irányuló törekvés ellenállást válthat ki a másik fél részéről, ami arra készteti az előző kör tagjait, hogy valamilyen társulás formájában érdekszövetséget hozzanak létre a kizárás sikeres megvalósítására. Például az okleveles mérnökök létrehozhatnak egy olyan szakmai szervezetet, amely az adott szervezet tagjai részére kizárólagos jogot kíván szerezni bizonyos állások betöltésére (Weber 1992, 38–40).

Parkin a társadalmi elzárkózást összefüggésbe hozza a társadalmi erő (power) eloszlásával, és különbséget tesz a társadalmi elzárkózás két fajtája között. E szerint az elzárkózás egyik és elsődleges fajtája a Weber által is leírt kizárásos elzárkózás, amely a hatalommal (az eredeti szövegben: dominance – F. Z.) rendelkező csoport kísérlete „privilegizált helyzet” biztosítására önmaga számára és egy másik csoport kárára, az alárendelés folyamata révén. A kizárásos elzárkózás szükségszerűen maga után vonja – szándékosan vagy nem szándékosan – a nemkívánatosak, kívülállók vagy alsóbbrendűek csoportjának, osztályának vagy rétegének a létrehozását. Azonban Parkin szerint

elzárkózásnak nemcsak a hatalommal rendelkező fél azon stratégiái tekinthetők, amelyek a másik fél kizárására irányulnak, hanem azok a stratégiák is, amelyeket maguk a kizártak alkalmaznak közvetlen válaszként a kizárásukra. Tehát az elzárkózás másik fajtája a bitorlósos elzárkózás, azaz a hatalomnak alávetettek és „negatívan privilegizáltak” törekvése az ellenállásra és a társadalmi javak nagyobb arányának megszerzésére (a bitorlásra), a hatalommal rendelkező és a kizárást megvalósítani szándékozó féllel szemben (Parkin 1979, 44–45).

A szóban forgó szerző szerint a modern kapitalista társadalomban a kizárás két legfontosabb formája egyrészt a magántulajdon joga, amely a tőkés javára kizárja a munkásokat a termelési eszközök birtoklásából; másrészt az egyetemi vagy szakmai képesítések, bizonyítványok, amelyek korlátozzák a munkamegosztás fontos pozícióiba történő belépéseket (Parkin 1979, 47–48, 53–54). A bitorlás jellemző formája például a munkások sztrájkja, az alávetett etnikai vagy faji csoportok tüntetése bizonyos jogok elnyerése érdekében (74). A kizárásos elzárkózás főleg jogilag meghatározott módon valósul meg (pl. tulajdonjog révén vagy állások monopolizálása adott képesítéssel rendelkezők által), a bitorlósos elzárkózás viszont jellemzően összetartást igényel, és bár nem feltétlenül jogellenes, de gyakran nem egészen felel meg a jónak (98–99).

Mint fentebb említettem, Parkin különbséget tesz a kizárásos elzárkózás és a bitorlósos elzárkózás között. Azonban – felfogásom szerint – részben félrevezető a kizárásos elzárkózás fogalmához nagyrészt hasonló értelemben bitorlósos elzárkózásról beszélni. Ugyanis hatalommal rendelkező és mások kizárását sikeresen megvalósító egyének köréhez való csatlakozás érdekében áll az e körön kívül lévő egyéneknek, és az előbbi egyének elzárkózása az utóbbiak kizárására irányul. A kizárt egyének köréhez történő csatlakozás viszont nem áll érdekében a kizárást megvalósító egyéneknek. Tehát a kizártak elzárkózása a kizárást megvalósító egyenektől társadalmi szempontból értelmetlen, és így inkább a kizártak kényszerű elszigeteltségéről, mint elzárkózásáról beszélhetünk.¹⁰

Murphy szerint az elzárkózás-elmélet fent említett változatai nem járulnak hozzá kielégítően a hatalom (domination) mélystruktúrájának a megértéséhez. E hiányosság kiküszöbölésére felfogása szerint különbséget kell tenni a kizárás elsődleges, másodlagos és esetleges formája között. A kizárás elsődleges formája az állam jogi (és végső soron katonai) apparátusa által támogatott kizárás, amely a fő meghatározó tényezője az erőforrásokhoz és lehetőségekhez való hozzáférésnek vagy a hozzáférés hiányának. A kapitalista társadalomban az elsődleges kizárás egyik legfőbb példája a magántulajdon. A kizárás másodlagos formáját a lehetőségek monopolizálására vonatkozó olyan szabályok képezik, amelyek közvetlenül a kizárás elsődleges formájából erednek. Ilyenek például a képzettségi követelmények bizonyos állások betöltéséhez, vagy olyan szabályok, amelyek bizonyos fajok, etnikumok, vallási csoportok kizárására irányulnak. Végül a kizárás esetleges formái nem közvetlenül az elsődleges formából erednek, de közvetve függenek az elsődleges kizárási formától. A kizárás esetleges formáinak tekinthetők például többnyire a szakképzettségi bizonyítványok és az engedélyekre vonatkozó követelmények (Murphy 1988, 70–72).

A Weber által, valamint ehhez kapcsolódva Parkin és Murphy által meghatározott értelemben vett társadalmi elzárkózás és kizárás nem feltétlenül hoz létre vagy érvényesít olyan társadalmi egyenlőtlenségeket, amelyeket én rendi egyenlőtlenségeknek nevezek. Ilyen tág értelemben az elzárkózás és a kizárás fogalma általában vonatkozik arra, hogy kik tartoznak és kik nem tartoznak olyan társadalmi intézmények érvényességi köreibe, amelyek kedvezőek az adott intézmények érvényességi köreibe tartozó egyének számára; valamint arra, hogy az adott intézmények által meghatározottan kik rendelkeznek és kik nem rendelkeznek bizonyos társadalmi jogosultságokkal.

Meghatározásaim szerint rendi helyzetekről, rendi egyenlőtlenségekről és rendi rétegződésről bizonyos értékek alapján feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest, illetve e szabályrendszerben elfoglalható intézményes helyzetekhez képest beszélhetünk. Tehát a szóban forgó fogalmakat tágan értelmezve, az olyan elzárkózás és kizárás, amely a feltételezett általános intézményes szabályrendszernek megfelelő intézményes helyzeteket hoz létre, és e szabályrendszernek megfelelő jelenségeket idéz elő, nem hoz léte és nem érvényesít rendi egyenlőtlenségeket és rendi rétegződést. Például a feltételezett általános intézményes szabályrendszernek esetleg megfelelnének a magántulajdonra vagy a szakképzettségi követelményekre vonatkozó adott formális szabályok, és az e szabályoknak megfelelő cselekvések.

Tehát az elzárkózás és kizárás Weber – majd Parkin és Murphy – által meghatározott fogalma nem értékelő fogalom, amennyiben nem tekintünk szinte minden társadalmi egyenlőtlenséget rossznak. A szóban forgó fogalmak mai alkalmazását tekintve, ilyen értékmentes fogalomként használja például Bol és Drange (2017) a társadalmi elzárkózás fogalmát, amikor a foglalkozási elzárkózás bizonyos formáinak (az engedélyezésnek, az oktatási bizonyítványoknak és tanúsítványoknak, valamint a szakszervezeti szervezethez tartozásnak) a hatását vizsgálják az egyes foglalkozásokban elérhető átlagos bérekre. Azonban a mai társadalomtudományi irodalomban a szerzők többnyire értékelő fogalmakként használják a szóban forgó fogalmakat, és rossznak (nemkívánatosnak, méltánytalannak, igazságtalannak stb.) tartják a társadalmi elzárkózást és/vagy a kizárást. Például Fraser (2010, 364–366) felfogása szerint a társadalmi kizárás az igazságtalanság egyik fajtája. Azt állítja, hogy a társadalmi kizárás nagyon igazságtalan, mert a társadalmi életben való részvételi egyenlőség, illetve – a társadalmi élet adott területén – egyáltalán a részvétel tagadását fejezi ki.

Én a weberi felfogáshoz képest viszonylag szűkebb értelemben és eleve rendi természetű létező vagy jelenség kifejezésére használom a társadalmi elzárkózás és a kizárás fogalmát. Ilyen értelemben a szóban forgó fogalmak értékelő fogalmak, azaz e fogalmak nem önmagában a valóságot fejezik ki, hanem az intézményes (vagy kvázi-intézményes) szabályok érvényességi köreinek és a javakhoz történő hozzájutás esélyeinek a korlátozását a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez viszonyítva értékelik. *Szűkebb értelemben társadalmi elzárkózásnak nevezzük az egyének adott körének intézményes vagy kvázi-intézményes elhatárolódását az adott körön kívüli egyénektől annak érdekében, hogy az előbbi egyének kizárólagosan és a feltételezett általános intézményes szabályrendszernek ellentmondva, nagyrészt az adott körön kívüli egyének társadalmi kizárásával jussanak hozzá bizonyos társadalmi javakhoz.*

A fenti meghatározás szerint a társadalmi elzárkózás és a társadalmi kizárás eleve rendi természetű, privilégiumot és diszkriminációt hoz létre és/vagy privilégiumot és diszkriminációt érvényesít. Ilyen lehet például az, ha az adott társadalmi csoport hatalmi és hűség-hálózatát alkotó egyének köre elzárkózik az e körön kívül lévő egyénektől; a maguk számára tartják fenn a vezetői és a jobb beosztott állásokat, csak az adott körhöz tartozók juthatnak pályázati támogatásokhoz és másokat ezentúl elzárják.

A társadalmi elzárkózás és kizárás folyamata közrejátsszik egyrészt a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés kialakításában, másrészt a már kialakult rendi rétegződés következményeinek a megvalósításában. A rendi rétegződés kialakulásában játszik szerepet az elzárkózás és kizárás, amennyiben az intézményes vagy kvázi-intézményes érvényességi körei vonatkozásában beszélünk elzárkózásról és kizárásról. Az elzárkózás és kizárás folyamata azonban szerepet játszik a rendi rétegződés következményeinek a megvalósításában is, amennyiben adott rendi rétegződés alapján a társadalmi javakhoz való hozzájutás vonatkozásában beszélünk elzárkózásról és kizárásról.

Az egyének adott körének a társadalmi elzárkózása megnyilvánulhat intézményesen, valamilyen társadalmi csoport létrehozása formájában, vagy – az elmélet engedelményes szintjén figyelembe véve – kvázi-intézményesen, társadalmi hálózat létrehozása formájában. Azonban az elzárkózást és kizárást az egyéneknek nem feltétlenül az a köre valósítja meg, amelynek tagjai az elzárkózás és kizárás nyertesei. A hatalmi osztály, illetve a hatalmi hálózat nem csupán önmaga elzárkózását valósíthatja meg, hanem főleg ők valósíthatják meg a támogatott és a pártolt helyzetben lévő egyének egy részének az elzárkóztatását is.

Itt teszek röviden említést a rendi rétegződés és a társadalmi elismerés közötti összefüggésről.¹¹ *A társadalmi elzárkózással és kizárással összefüggésben, a társadalmi elismerés és annak hiánya egyrészt hozzájárul a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés kialakításához, másrészt a rendi rétegződés következményeinek a megvalósításához.*

A *TE* tizenegyedik fejezetében rámutattam a rendi helyzet és a társadalmi elismerés közötti főbb összefüggésekre (Farkas 2013, 313–314). Eszerint a társadalmi elismerés főleg két vonatkozásban van összefüggésben a rendi egyenlőtlenségekkel és a rendi rétegződéssel. Egyrészt az intézmények fedezetével rendelkező, valamint általuk az ellenőrzés jogosultságával felruházott további egyének a vizsgált egyének bizonyos tulajdonságainak mint intézményes helyzetalkotó tulajdonságoknak a figyelembevételre, illetve – a vizsgált egyének számára kedvező intézmények esetében – elismerése vagy nem elismerése révén sorolják be az adott egyéneket bizonyos intézményes helyzetekbe, amelyek rendi szempontból tipikusan lehetnek privilegizált, normatívált vagy degradált helyzetek, és ily módon az adott egyéneket besorolják bizonyos rendi rétegekbe. Másrészt az adott rendi rétegek tagjaira valóban érvényesnek tekintett, illetve velük szemben valóban érvényesített szabályok szerint ismerik el az egyének bizonyos tulajdonságait vagy teljesítményeit, és ezekkel összefüggő jogosultságait bizonyos juttatásokra vagy jutalmakra, és eszerint részesítik az adott egyéneket bizonyos juttatásokban vagy jutalmakban.

(A rendi rétegződés következményei) A társadalmi rendi rétegződés által meghatározott főbb jelenségek mint következmények a következők: (1) az adott társadalom teljesítő-képességének romlása, (2) a társadalmi állapotbeli egyenlőtlenségek növekedése, (3) az életmód részbeni módosulása, (4) a társadalmi élet szférájában is jelentős sztereotípiák és előítéletek jelentősebb kialakulása és (5) az adott társadalmi struktúra merevsége.

Weber (1967, 241–255) rámutatott arra, hogy a rendi rétegződés ellentmond a gazdálkodás hatékonyságának. Általánosabb értelemben úgy is fogalmazhatunk, hogy *a rendi rétegződés általában jelentős mértékben rontja az adott társadalom teljesítő-képességét, működésének hatékonyságát.* A rendies társadalomban ugyanis nem létezhet egy olyan általános érvényű intézményes szabályrendszer, amely garantálná egyfelől azt, hogy egyenlően vagy a személyes teljesítő-képességeknek megfelelően osszák el az egyének és csoportok között a teljesítménylehetőségeket, másfelől azt, hogy az elismert teljesítmények a tényleges teljesítményeket tükrözzék. Így például nem az alkalmasság figyelembevételével osztják el az állásokat és a vezetői beosztásokat, nem a szak tudás figyelembevételével osztják el a munkafeladatokat és a munkaeszközöket.

Az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén *a rendi rétegződés sajátos megnyilvánulási formája a szabályosnak tekintett korrupció, és a rendi rétegződés nagyrészt a kiterjedt korrupción keresztül rontja a társadalom teljesítő-képességét.* A korrupció fogalmával itt nem kívánok foglalkozni. Ahhoz azonban, hogy rávilágítsak a rendi rétegződés és az adott társadalomban a korrupció szintje közötti összefüggésre, célszerűnek látszik különbséget tenni a nem-normatív és a normatív korrupció között. Nem-normatív

korruptióról akkor beszélünk, amikor a korruptió kölcsönhatásokban részt vevő felek úgy térnek el az intézményes szabályoktól, hogy e szabályok rájuk nézve is érvényesek. Tehát amennyiben szabálysértő magatartásuk az adott intézményes szabályok fedezetével rendelkező egyének tudomására jut, vállalniuk kell az ezzel járó szankciókat. Ezzel szemben *normatív korruptióról* akkor beszélünk, amikor a korrupt magatartású felek úgy térnek el a névlegesen rájuk nézve is érvényes intézményes szabályoktól, hogy valójában rájuk nem vonatkoznak e szabályok, és a korruptnak tekinthető magatartásuk megfelel a rájuk nézve valójában érvényes intézményes (vagy kvázi-intézményes) szabályoknak. Nem-normatív korruptió bizonyos mértékig elvileg is kialakulhat bármilyen társadalomban. Gyakran ugyanis technikailag is megoldhatatlan és igen körülményes lenne olyan ellenőrzés kialakítása, amely képes lenne teljes mértékben kizárni a büntetlenül maradt korrupt cselekvéseket. Normatív korruptió azonban elvileg csupán a rendies társadalomban alakulhat ki, illetve ilyen társadalomban szükségszerűen kialakul.

A következő kérdés, amely felmerül a rendi rétegződés következményeinek a tárgyalása során, hogy a jelentős mértékű rendi rétegződés milyen hatással van a társadalmi állapotrétegződésre.¹² A rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés hiánya természetesen nem eredményez a társadalmi állapotok, illetve a társadalmi javakkal való rendelkezés tekintetében egyenlőséget, amennyiben a valóban érvényben lévő társadalmi intézményrendszer – amely adott esetben megfelel a feltételezett általános intézményes szabályrendszernek is – eleve egyenlőtlenségeket magában rejtő társadalmi viszonyokat hoz létre. Azonban a rendi rétegződés jelentős mértékben hozzájárul az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez. *Általában az előnyösebb társadalmi helyzetben lévő egyének és csoportok kerülnek a rendi rétegződésben a privilegizált rendi rétegbe, valamint a hátrányosabb társadalmi helyzetben lévők a degradált rétegbe; ezért a rendi rétegződés tovább növeli a társadalmi struktúra által meghatározott állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalmi állapotrétegződést.*

Máshol (Farkas 2013, 280–284; 2017) láthatjuk, hogy a feltételezett általános intézményes szabályrendszerhez képest a privilégiumok viszonylag kedvezőbb körülményeket teremtenek a privilégiumokat élvező egyének érdekei érvényesítéséhez; a diszkrimináció viszont viszonylag kedvezőtlenebb körülményeket teremt a hátrányosan megkülönböztetett egyének érdekei érvényesítéséhez. Ugyanakkor fentebb rámutattam arra, hogy általában az előnyösebb társadalmi helyzetben lévő egyének és csoportok élveznek különböző privilégiumokat, és a hátrányosabb társadalmi helyzetben lévők vannak kitéve a diszkriminációnak. Tehát a rendi egyenlőtlenségek az eleve előnyösebb társadalmi helyzetben lévő egyének és csoportok érdekeinek az érvényesülését még inkább elősegítik, és a hátrányosabb helyzetben lévők érdekeinek az érvényesülését még inkább akadályozzák.

Az állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségekre, azaz a társadalmi állapotrétegződésre gyakorolt hatásával összefüggésben a rendi rétegződés hatásai igen sokoldalúak lehetnek. Például a nők egy részével szembeni diszkrimináció arra készítheti a házastársakat, hogy a férj karrierjét hangsúlyozzák, és a feleségnek a házi munka szerepét szánják, ami viszont hatással van a szóban forgó nők későbbi előrelépési esélyeire. A diszkrimináció hatással lehet arra, hogy az adott egyének törekszenek megfelelő szakképzettség elérésére vagy nem, ami viszont hatással van jövőbeli keresetükre. A diszkrimináció (vagy a privilegizálás) hatással van a diszkriminált (vagy privilegizált) egyének gyermekeinek az életére, képzettségére, szokásaira és hajlamaira (pl. England–Lewin 1989, 250–253).

Fentebb említettem, hogy Weber a rendi helyzet és a rend fogalmának meghatározásában a megbecsültségre és az életstílusra (a magyar fordításban: életvitelre) helyezi a hangsúlyt. Felfogásom szerint viszont a rendi helyzetnek nem ismertetőjegye a „rendi

becsület” és az életstílus vagy életvitel. A rendi helyzetnek és a rendi rétegződésnek azonban jelentős következménye a különböző rendi helyzetekben lévő, illetve a különböző rendi rétegekbe tartozó egyének és csoportok erkölcsi megítélése és megbecsültsége, valamint életmódja. *Egyrészt a társadalmi állapotrétegződés közvetítő hatása révén, másrészt a társadalmi elzárkózás és kizárás kiterjesztésével a rendi rétegződés bizonyos mértékben hatással van az egyének és csoportok életmódjára a magán- és a közösségi élet szférájában is.*

A rendi rétegződés egyrészt a társadalmi állapotrétegződés közvetítő hatása révén van hatással az egyének és csoportok életmódjára a magán- és a közösségi élet szférájában. Ugyanis – ahogyan ezt fentebb hangsúlyoztam – a rendi rétegződés tovább növeli a társadalmi struktúra által meghatározott állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalmi állapotrétegződést. A jelentősebb mértékű társadalmi állapotrétegződés pedig jelentősebb különbségeket határoz meg az egyének és csoportok életmódjában. Ez az összefüggés azon mechanizmus révén érvényesül, amellyel érdemben a *TE* tizenkettedik fejezetében foglalkoztam (Farkas 2013, 382–383); az említett helyen rámutattam arra, hogy a társadalmi állapot, azaz a társadalmi javakkal való ellátottság nagyrészt meghatározza a magán- és a közösségi életben az egyének magatartását, illetve e vonatkozásban az egyének életmódját.

Másrészt, a feudális rendi rétegződésnek az a jellemző vonása, hogy a társasági érintkezést, különösen a házasságot, az adott rend tagjaira kell korlátozni, a társadalmi struktúrával összefüggésben nagyrészt a modern rendi rétegződésre is jellemző lehet (vö. Weber 1967, 248). Például Britanniában a tizenkilencedik században a felső kör társasága egy összetartó, zárt „rend” volt a (tulajdoni) tőkésosztály magjában, sajátos kulturális szemlélettel, életstílussal és szabályokkal. Intézményes szabályok határozták meg a társaság határait és a társaságba történő belépés feltételeit. Azonban a huszadik században a felső kör zártsága az „újjgazdagokkal” szemben enyhült, és az egységes felső kör helyett különböző felső körök alakultak ki, nagyrészt klubokhoz kapcsolódóan, amelyek a (tulajdoni) tőkésosztály tagjait foglalják magukban (Scott 1992, 94–96, 106–110).

Az elmélet eklektikus szintjén vehetjük figyelembe azt, hogy a társadalmi élet szférája a valóságban nem válik el élesen a magán- és a közösségi élet szférájától, és a privilegizált rendi réteg elzárkózása többé vagy kevésbé a magán- és a közösségi életre is kiterjedhet. A modern állami (vagy nemzeti) társadalomban a privilegizált rendi réteg tagjai társasági kapcsolataikat jellemzően az egymás közötti kapcsolatokra korlátozzák a magán- és a közösségi élet tipikus területein is. E kapcsolatok elsősorban kapcsolati társadalmi tőkét jelentenek számukra; Tepperman írja például, hogy „a kiterjedt családi- és baráti klikk hatékony tényező (a felső osztály – F. Z.) tagjai helyzetének biztosításában” (Tepperman 1972, 128, idézi Vanfossen 1979, 290). A társasági kapcsolatok révén részben kialakul egy sajátos szubkultúra is a privilegizáltak viszonylag zárt köreiből, amely meghatározott életmódot ír elő az adott körhöz tartozók számára. A degradált rendi réteg körében viszont talán leginkább a velük szemben érzett hasonló hátrányos megkülönböztetések járulhatnak hozzá egy sajátos szubkultúra kialakulásához.

A rendi rétegződés általában jelentős mértékben hozzájárul részben a társadalmi élet szférájában, részben a magán- és a közösségi élet szférájában is létező hamis sztereotípiák és előítéletek kialakulásához. *A rendi rétegződés, valamint az alapjául szolgáló társadalmi struktúra igazolása, kulturális elfogadásának elősegítése érdekében a privilegizált rendi réteg – különösen a hatalmi osztályhoz tartozó – tagjai igyekeznek kialakítani a saját kiválóságukba és a degradáltak hiányosságaiba vetett hitet kifejező hamis sztereotípiákat és előítéleteket.*

A privilegizált helyzethez általában társul a felsőbbrendűség érzése. A privilegizált egyének általában nem ismerik fel, vagy inkább nem ismerik el privilégiumaikat és azt, hogy bizonyos helyzetekhez és társadalmi javakhoz, valamint elismert teljesítményekhez nem személyes érdemeik révén, hanem privilegizált helyzetük révén jutottak (Bailey 1998, 112; Kimmel 2010, 3–8; Lugal 1996; McIntosh 1998; McIntosh 2012; Murray-Smith 1995; Pease 2010, 12–13).

Waters és Waters (2015, 37) értelmezése szerint a weberi felfogás szerinti rendi helyzetek az érdemre vonatkozó ideológiákon alapulnak, amelyek a „közösségben” kialakuló értékekben gyökereznek, és nem a nyers piaci viszonyokban. Ha az általam meghatározott értelemben fogjuk fel a rendi rétegződést, az említett összefüggés inkább fordítva felel meg a valóságnak. Döntően a rendi rétegződés alapján alakulnak ki azok az ideológiák, amelyek e rétegződés kulturális elfogadottságát hivatottak elősegíteni. A privilegizált rendi helyzetben lévők hangsúlyt fektetnek arra, hogy privilégiumaikat elleplezzék, és a privilégiumok révén elért kedvező helyzetüket (pl. jó állásukat vagy vezetői beosztásukat), jó társadalmi állapotukat érdemeiknek, kiválóságuknak tulajdonítsák. Nagyrészt így alakul ki a privilegizáltak „rendi becsülete”, illetve inkább látszólagos, mint valóságos „presztízse”, amelyet azáltal is védelmeznek, hogy az adott körhöz tartozó egyénektől a rendi becsületnek megfelelő nyilvános magatartást várnak el. Másfelől viszont a degradált rendi helyzet általában együtt jár azzal, hogy az e helyzetben lévőket – alapvetően a hatalmi helyzetben lévők által fenntartott ideológiák révén – nagyrészt megfosztják emberi méltóságuktól. Jogfosztottságukat azzal indokolják, hogy nem méltók ezekre a jogokra, vagy ezek a jogok valójában garantálva vannak számukra, csupán emberi hiányosságaik miatt nem tudnak élni az ezek nyújtotta lehetőségekkel.

A rendi rétegződés következményeinek a tárgyalása kapcsán az előítélet fogalmával csak röviden foglalkozom, előítéleten itt eleve negatív előítéletet értek. Fogalmazhatunk úgy, hogy az *előítélet* személyes tapasztalatok nélkül kialakult és/vagy az ezzel ellentétes személyes tapasztalatokkal szemben is tartósan fennmaradó, érzelmileg is jelentős feltételezés, amely szerint az egyének bizonyos ismertetőjegy vagy ismertetőjegyek (pl. faj vagy bőrszín, származás, nem) alapján meghatározható köre eleve rendelkezik bizonyos negatív tulajdonságokkal. Tehát amennyiben egy adott egyén az adott körbe sorolható, rá is jellemzőek az adott negatív tulajdonságok (lásd pl. Allport 1977, 34–40; Duckitt 1992, 9–24; Sibley–Barlow 2016).

Az adott rendi rétegződést tükröző értelmezési keretek és ideológiák nagyrészt előítéletek formájában jelentkeznek. A történetileg kialakult előítéletek ugyanakkor hozzájárulnak a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés újratermeléséhez. A tanulmány második részében említettem ugyanis, hogy a diszkrimináció alkalmazását motiválhatják közvetlenül előítéletek is. Kialakulnak olyan elképzelések, amelyek az előítéletes stigmát viselő egyének alsóbbrendűségét magyarázzák, valamint leírják azokat a veszélyeket is, amelyeket az ilyen egyének jelenléte idézhet elő, valamint indokolják a velük szembeni diszkriminációt (Goffman 1981, 185). Az egyének bizonyos körével szembeni előítéletesség és a velük szemben alkalmazott diszkrimináció helyeslése esetleg éppen azon egyének körében jellemző a legnagyobb mértékben, akik társadalmi osztályhelyzetük szerint a legközelebb állnak az előítéletek és a diszkrimináció által sújtott egyének köréhez. Ennek nagyrészt az a magyarázata, hogy az előbbi egyének – szándékosan vagy nem szándékosan – így szeretnék elhatárolni magukat a diszkriminált egyének adott körétől, és így szeretnék elkerülni azt, hogy őket is az előítéletek és a diszkrimináció által sújtott egyének körébe sorolják, valamint így szeretnék megőrizni vagy növelni önbecsülésüket.

Fentebb hangsúlyoztam, hogy – a társadalmi elzárkózással és kizárással összefüggésben – a társadalmi elismerés egyrészt hozzájárul a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés kialakításához, másrészt a rendi rétegződés következményeinek a megvalósításához. A társadalmi elismerés mértéke vagy az elismerés hiánya hosszabb távon általában hatással van az egyének személyes önbecsülésére is. Egyrészt a privilegizált egyének valójában nem létező pozitív tulajdonságainak vagy teljesítményeinek a hamis elismerése idővel kialakíthatja a fentebb említett felsőbbrendű méltóságérzést. Másrészt a degradált rendi réteghöz tartozó egyének körében – a normatívált elismeréshez képest – az elismerés hiánya kedvezőtlenül érinti az egyének személyes önbecsülését.

Az előítéleteknek és diszkriminációnak tartósan kitett egyének idővel hajlamosak elfogadni, hogy valóban jellemzőek rájuk azok a kedvezőtlen tulajdonságok vagy fogyatékoságok, amelyeket nekik mások tulajdonítanak (Goffman 1981, 188–191). Az elismerés alapvető jelentőségű az egyének személyiségének a kialakulása és személyiségük épségének a megőrzése szempontjából; az adott egyének személyiségének egysége és épsége nagyrészt a más egyének részéről tapasztalt elismeréstől függ (Fraser 2003, 10; Honneth 1997a, 98–99, 102, 108; Honneth 1997b, 154, 159). Felfogásom szerint elvileg az általam úgynevezett testiségi és a közösségi elismerés van hatással az egyének személyiségének az épségére. Azonban, mivel a valóságban részben összefonódik a társadalmi és a közösségi elismerés, valójában a társadalmi elismerés is jelentős mértékben befolyásolhatja az egyének személyiségét, illetve személyiségük épségét.

Fentebb láttuk, hogy a társadalmi struktúra alapvetően meghatározza a rendi rétegződést. Azonban a rendi rétegződés visszahat a társadalmi struktúrára a következő értelemben is: *A rendi rétegződés jelentős mértékben hozzájárul a hatalmi társadalmi osztály és az adott társadalmi struktúra tartós fennmaradásához, illetve – a környezet által és/vagy a társadalmi teljesítőképesség által megkívánt változások szempontjából nézve – a társadalmi struktúra merevségéhez.*

Külsőleges hatalmi viszonyok között a hatalmi helyzetben lévő egyéneknek, illetve a hatalmi osztály tagjainak általában számítaniuk kell arra, hogy a hatalmi helyzeten kívül lévő egyének és csoportok kísérletet tesznek a hatalmi helyzetből történő elmozdításukra. Azonban a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés tudatos kialakítása révén a hatalmi helyzetben lévő egyén vagy csoport elérheti azt, hogy rajta kívül az adott társadalomban az egyének szélesebb körének érdekében áll az előbbieket hatalmának fenntartása. A hatalmi osztály tagjain kívül privilegizált rendi helyzetben lévő egyének és csoportok ugyanis az éppen hatalmi helyzetben lévő egyén vagy csoport hatalmának fenntartása révén őrizhetik meg a legnagyobb valószínűséggel privilégiumaikat, már amennyiben nincs esélyük arra, hogy maguk kerüljenek hatalmi helyzetbe.

A hatalmi osztály tagjain kívül lévő egyéneket tekintve, a privilegizált rendi helyzetben lévő – azaz, privilegizált rendi helyzetük mellett támogatott, erős tolerált vagy pártolt társadalmi helyzetben lévő – egyének tehát általában támogatják a hatalommal rendelkező egyént vagy csoportot hatalmi helyzetének megőrzésében. A normatívált rendi rétegtől e tekintetben általában ingatag, illetve tartózkodó magatartás várható. Következésképpen esetleg számbelileg is kisebbségbe, de az erőviszonyokat tekintve még egyesülve, illetve megszerveződve is reménytelen helyzetbe kerülhetnek azok az egyének és csoportok, akik degradált rendi helyzetükből a hatalmi helyzetben lévők leváltása, vagy a külsőleges hatalom részben belsőleges hatalommá való átalakítása révén szabadulhatnak. Amennyiben a viszonylag hátrányosabb helyzetben lévők mégis törekednének az adott hatalmi társadalmi osztály tagjainak a leváltására vagy az egész

társadalmi struktúra jelentős átalakítására, e törekvéseknek a hatalmi helyzetben lévők részben a velük szemben alkalmazott diszkrimináció révén igyekeznek gátat vetni.

(Összefoglalás) E tanulmány első részében először meghatároztam a rendi réteg és a rendi rétegződés fogalmát, mielőtt rátértem a rendi rétegződés fő formáinak tárgyalására. Eszerint rendi rétegek nevezünk a hasonló rendi helyzetben lévő egyének összességét. A tipikus rendi helyzeteknek megfelelően a következő tipikus rendi rétegeket különböztetjük meg egymástól: (1) a privilegizált rendi réteg, (2) a normatívált rendi réteg és (3) a degradált rendi réteg. A rendi rétegződés az adott társadalom rendi egyenlőtlenségek szerinti rétegződése, azaz a rendi rétegek rendi egyenlőtlenségek szerinti rangsora és egymástól való távolsága. A rendi rétegződés három fő formáját különböztettem meg egymástól: a feudális rendi rétegződést, a kaszt-rendszerű rétegződést és a modern rendi rétegződést. Különösen a modern rendi rétegződésen belül célszerű megkülönböztetnünk a formális intézmények által eleve kifejezett és a formális intézmények szabályaitól való eltérésekkel jellemezhető rendi rétegződést.

A tanulmány második részében a rendi rétegződés meghatározottságával foglalkoztam. Rámutattam arra, hogy az adott társadalmi intézmények által meghatározott társadalmi struktúra történetileg maga is alakítja a társadalmi intézményeket, valamint meghatározza az intézményes szabályoktól való jellemző eltéréseket, és hosszabb távon kialakítja, illetve meghatározza az adott társadalmi struktúrának megfelelő rendi rétegződést. A társadalmi helyzet, illetve a társadalmi osztályhelyzet alapvetően meghatározza azt, hogy az adott helyzetben lévők, illetve az adott társadalmi osztály tagjai milyen valószínűséggel kerülhetnek a különböző rendi rétegekbe.

A hatalmi helyzetben lévő egyének, illetve a hatalmi osztály tagjai általában privilegizált rendi helyzetben vannak és a privilegizált rendi réteghez tartoznak. Azonban a hatalmi helyzetben lévők privilégiumainak a kialakulását korlátozhatják bizonyos tényezők. A hatalmi osztály tagjain kívül – a társadalmi erőviszonyok és az azonossági vagy egybeesési érdekviszonyok által meghatározottan – a legnagyobb valószínűséggel a támogatott osztály, majd az erős tolerált és a pártolt társadalmi osztály tagjai körében találunk jelentős privilégiumokat, illetve részben ezen osztályok tagjai tartoznak a privilegizált rendi rétegbe. Az egyenlőtlen társadalmi erőviszonyok és az ellentétes érdekviszonyok által meghatározottan a legnagyobb valószínűséggel a kiszolgáltatott, valamint ezen túlmenően a korlátozott és a gyenge tolerált társadalmi osztály tagjai vannak kitéve a diszkriminációnak, és a legnagyobb valószínűséggel ezen osztályok tagjai tartoznak a degradált rendi rétegbe.

A harmadik részben a rendi rétegződéssel összefüggésben, Max Weber hasonló fogalmait szűkebben értelmezve, a társadalmi elzárkózás és kizárás kérdéseivel foglalkoztam. Szűkebb értelemben társadalmi elzárkózásnak nevezünk az egyének adott körének intézményes vagy kvázi-intézményes elhatárolódását az adott körön kívüli egyénektől annak érdekében, hogy az előbbi egyének kizárólagosan és a feltételezett általános intézményes szabályrendszernek ellentmondva, az adott körön kívüli egyének társadalmi kizárásával jussanak hozzá bizonyos társadalmi javakhoz. A társadalmi elzárkózással és kizárással összefüggésben, a társadalmi elismerés és annak hiánya egyrészt hozzájárul a rendi egyenlőtlenségek és a rendi rétegződés kialakításához, másrészt a rendi rétegződés következményeinek a megvalósításához.

A tanulmány negyedik részében a rendi rétegződés következményeit tárgyaltam. Hangsúlyoztam, hogy a rendi rétegződés általában jelentős mértékben rontja az adott társadalom teljesítőképességét. Általában az előnyösebb társadalmi helyzetben lévő

egyének és csoportok kerülnek a rendi rétegződésben a privilegizált rendi rétegbe, valamint a hátrányosabb társadalmi helyzetben lévők a degradált rétegbe; ezért a rendi rétegződés tovább növeli a társadalmi struktúra által meghatározott állapotbeli társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalmi állapotrétegződést.

Egyrészt a társadalmi állapotrétegződés közvetítésével, másrészt a társadalmi elzárkózás és kizárás kiterjesztésével a rendi rétegződés bizonyos mértékben hatással van az egyének és csoportok életmódjára a magán- és a közösségi élet szférájában is. A rendi rétegződés, valamint az alapjául szolgáló társadalmi struktúra igazolása, kulturális elfogadásának elősegítése érdekében a privilegizált rendi réteg tagjai igyekeznek kialakítani a saját kiválóságukba és a degradáltak hiányosságaiba vetett hitet kifejező hamis sztereotípiákat és előítéleteket. Végül rámutattam arra, hogy a rendi rétegződés jelentős mértékben hozzájárul a hatalmi társadalmi osztály és az adott társadalmi struktúra tartós fennmaradásához, illetve a társadalmi struktúra merevségéhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Allport, Gordon W. 1977: *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Altonji, Joseph G. – Rebecca M. Blank 1999: Race and Gender in the Labour Market. In Orley Ashenfelter – David Card (eds.): *Handbook of Labor Economics. Volume 3C*. Amsterdam: Elsevier: 3143–3259.
- Bailey, Alison 1998: Privilege: Expanding on Marilyn Frye's Oppression. *Journal of Social Philosophy*, 29(3): 104–119.
- Bol, Thijs – Ida Drange 2017: Occupational Closure and Wages in Norway. *Acta Sociologica*, 60(2): 134–157.
- Bielby, William T. – James N. Baron 1994: Men and Women at Work: Sex Segregation and Statistical Discrimination. In David B. Grusky (ed.): *Social Stratification. Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview Press, 606–632.
- Bloch, Marc 1961: *Feudal Society. Volume 2. Social Classes and Political Organization*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Carlton, Eric 1996: *The Few and the Many: A Typology of Elites*. Aldershot: Scholar Press.
- Chan, Tak W. – John H. Goldthorpe 2007: Class and Status: The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. *American Sociological Review*, 72(4): 512–532.
- Choo, Hae Y. – Myra M. Ferree 2010: Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities. *Sociological Theory*, 28(2): 129–149.
- Coleman, James S. 1990: *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Crompton, Rosemary 2012: *Class and Stratification*. (3rd edn) Cambridge: Polity Press.
- Darity, William, Jr. – Patrick A. Mason 1998: Evidence on Discrimination in Employment: Codes of Color, Codes of Gender. *The Journal of Economic Perspectives*, 12(2): 63–90.
- Davis, Kathy 2008: Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*, 9(1): 67–85.
- Degen, Cathrine – Katharine Tyler 2017: Amongst the Disciplines: Anthropology, Sociology, Intersection and Intersectionality. *The Sociological Review Monographs*, 65(1): 35–53.
- Dewald, Jonathan 2001: The Aristocracy and Gentry. In Peter N. Stearns (ed.): *Encyclopedia of European Social History. Volume 3*. Detroit: Charles Scribner's Sons, 27–38.
- DiTomaso, Nancy – Corinne Post – Rochelle Parks-Yancy 2007: Workforce Diversity and Inequality: Power, Status, and Numbers. *Annual Review of Sociology*, 33(August): 473–501.
- Duby, Georges 1980: *The Three Orders: Feudal Society Imagined*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Duckitt, John 1992: *The Social Psychology of Prejudice*. New York: Praeger Publishers.
- England, Paula – Peter Lewin 1989: Economic and Sociological Views of Discrimination in Labor Markets: Persistence or Demise? *Sociological Spectrum*, 9(3): 239–257.
- Erdei Ferenc 1976: A magyar társadalom a két világháború között. *Valóság*, 4–5.
- Farkas Zoltán (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>

- Farkas Zoltán 2010b: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas Zoltán 2011: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- Farkas Zoltán 2013: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas Zoltán 2016: Újra a rendi helyzetekről – I. rész. Privilegium és diszkrimináció. *JEL-KÉP*, 3: 93–105. <http://dx.doi.org/10.20520/JEL-KEP.2016.3.93>
- Farkas Zoltán 2017: Újra a rendi helyzetekről – II. rész. A rendi helyzet típusai. *JEL-KÉP*, 1: 79–93. <http://dx.doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.1.79>
- Farkas Zoltán 2019: A társadalmi struktúra fogalma, összetettsége és a társadalmi hálózatok. *JEL-KÉP*, 2: 101–123. <http://dx.doi.org/10.20520/JEL-KEP.2019.2.101>
- Farkas Zoltán 2020: A társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés fogalma és típusai. *Valóság*, 63(5): 24–39.
- Farkas Zoltán 2021: A társadalmi csoport fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 12 (1): 61–80. <https://www.researchgate.net/publication/350134033>
- Fischer, Markus 1992: Feudal Europe, 800-1300: Communal Discourse and Conflictual Practices. *International Organization*, 46(2): 427–466.
- Fraser, Nancy 2003: Social Justice on the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. In Nancy Fraser – Axel Honneth: *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso, 7–109.
- Fraser, Nancy 2010: Injustice at Intersecting Scales: On ‘Social Exclusion’ and the ‘Global Poor’. *European Journal of Social Theory*, 13(3): 363–371.
- Gerth, Hans H. – C. Wright Mills (trans. and eds.) 1946: *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Ghurye, Govind S. 1933: *Caste and Race in India*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Goffman, Erving 1981: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Grabb, Edward G. 1984: *Social Inequality. Classical and Contemporary Theorists*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston of Canada.
- Hechter, Michael 1987: *Principles of Group Solidarity*. Los Angeles: University of California Press.
- Hechter, Michael 2004: From Class to Culture. *American Journal of Sociology*, 110(2): 400–445.
- Honneth, Axel 1997a: Integritás és megvetés. Az elismerés moráljának alapvetése. In *Elismerés és megvetés: Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 97–108.
- Honneth, Axel 1997b: Elismerés és morális kötelesség. In *Elismerés és megvetés: Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 151–165.
- Kimmel, Michael S. 2010: Toward a Pedagogy of the Oppressor. In Michael S. Kimmel – Abby L. Ferber (eds.): *Privilege: A Reader*. Boulder: Westview Press, 1–10.
- Lenski, Gerhard E. 1966: *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York: McGraw-Hill Book Company
- Lenski, Gerhard E. 1999: Hatalom és privilegium. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 302–340.
- List, John A. – Imran Rasul 2011: Field Experiments in Labor Economics. In Orley Ashenfelter – David Card (eds.): *Handbook of Labor Economics. Volume 4A*. Amsterdam: Elsevier: 104–228.
- Lucal, Betsy 1996: Oppression and Privilege: Toward a Relational Conceptualization of Race. *Teaching Sociology*, 24(3): 245–255.
- Mann, Michael 1986: *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, John L. 2009: Formation and Stabilization of Vertical Hierarchies among Adolescents: Towards a Quantitative Ethology of Dominance among Humans. *Social Psychology Quarterly*, 72(3): 241–264. <https://doi.org/10.1177/019027250907200307>
- McIntosh, Peggy 1998: White Privilege and Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences through Work in Women’s Studies (1988). In Margaret L. Andersen – Patricia Hill Collins (eds.): *Race, Class, and Gender: An Anthology*. Belmont: Wadsworth Pub. Co., 94–105.
- McIntosh, Peggy 2012: Reflections and Future Directions for Privilege Studies. *Journal of Social Issues*, 68(1): 194–206.
- Murphy, Raymond 1988: *Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion*. Oxford: Clarendon Press.
- Murray, Carolyn B. – J. Owens Smith 1995: White Privilege: The Rhetoric and the Facts. In Dean A. Harris (ed.): *Multiculturalism from the Margins: Non-Dominant Voices on Difference and Diversity*. Westport: Bergin & Garvey, 139–153.

- Nilsson, Angela – John Wrench 2009: Ethnic Inequality and Discrimination in the Labour Market. In Karen Kraal – Judith Roosblad – John Wrench (eds.): *Equal Opportunities and Ethnic Inequality in European Labour Markets. Discrimination, Gender and Policies of Diversity*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 23–46.
- Pager, Devah – Bart Bonikowski – Bruce Western 2009: Discrimination in a Low-Wage Labor Market: A Field Experiment. *American Sociological Review*, 74(5): 777–799.
- Pager, Devah – Hana Shepherd 2008: The Sociology of Discrimination: Racial Discrimination in Employment, Housing, Credit, and Consumer Markets. *Annual Review of Sociology*, 34 (August): 181–209.
- Parkin, Frank 1979: *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock Publications
- Pease, Bob 2010: *Undoing Privilege. Unearned Advantage in a Divided World*. London and New York: Zed Books.
- Phillips, Damon J. – Ezra W. Zuckerman 2001: Middle-Status Conformity: Theoretical Restatement and Empirical Demonstration in Two Markets. *American Journal of Sociology*, 107(2): 379–429.
- Piore, Michael J. 1994: The Dual Labor Market: Theory and Implications. In David B. Grusky (ed.): *Social Stratification. Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview Press, 359–361.
- Reskin, Barbara 1993: Sex Segregation in the Workplace. *Annual Review of Sociology*, 19(August): 241–270.
- Révész T. Mihály 1994: A középkor ítélkező közhatalmi tevékenysége. In Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Általános jogtörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 85–105.
- Ridgeway, Cecilia L. 2014: Why Status Matters for Inequality. *American Sociological Review*, 79(1): 1–16.
- Scott, John 1992: *Who Rules Britain?* Cambridge: Polity Press.
- Scott, John 2002: Social Class and Stratification in Late Modernity. *Acta Sociologica*, 45(1): 23–35.
- Sibley, Chris G. – Fiona Kate Barlow 2016: An Introduction to the Psychology of Prejudice. In (eds.): *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–20.
- Tepperman, Lorne 1972: The Natural Disruption of Dynasties. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 9(2): 111–133.
- Twine, France Winddance – Bradley Gardener 2013: Introduction. In (eds.): *Geographies of Privilege*. New York and London: Routledge, 1–16.
- Vanfossen, Beth E. 1979: *The Structure of Social Inequality*. Boston: Little, Brown and Company.
- Waters, Tony – Dagmar Waters (eds and translators) 2015: The Distribution of Power Within the Gemeinschaft: Classes, Stände, Parties. In: *Weber's Rationalism and Modern Society. New Translations on Politics, Bureaucracy, and Social Stratification*. New York: Palgrave Macmillan, 37–58.
- Weber, Max 1967: *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1978a: *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Volume I*. (Eds.: Guenther Roth – Claus Wittich) Berkeley: University of California Press.
- Weber, Max 1978b: *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Volume II*. (Eds.: Guenther Roth – Claus Wittich) Berkeley: University of California Press.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1992: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wegener, Bernd 1992: Concepts and Measurement of Prestige. *Annual Review of Sociology*, 18(August): 253–280.
- Yao, Shuntian 2002: Privilege and Corruption. The Problems of China's Socialist Market Economy. *American Journal of Economics and Sociology*, 61(1): 279–299.
- Zhou, Xueguang 2005: The Institutional Logic of Occupational Prestige Ranking: Reconceptualization and Reanalyses. *American Journal of Sociology*, 111(1): 90–140.
- Zlinszky János 1994: A feudális állam és jog történetéhez. In Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Általános jogtörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 51–84.

JEGYZETEK

1 Az emberi élet, különösen a közösségi és a társadalmi élet szférájáról lásd: Farkas 2010b, 235–242. 2 Ezt a 2. szempontot a társadalmi rétegződésről írt cikkben (Farkas 2020) nem emeltem ki. Az intézmény fedezetének a fogalmáról lásd: Farkas 2010a, 284–285. 3 A társadalmi csoport fogalmáról lásd: Farkas 2021.	4 A heterogén társadalom fogalmáról lásd: Farkas 2010b, 269–271. 5 A külsőleges és a belsőleges hatalomról lásd: Farkas 2011, 242–253; a külsőleges és a belsőleges társadalmi viszonyokról lásd: Farkas 2013, 50–53, 95–136. 6 A társadalmi társulás fogalmáról lásd: Farkas 2021, 71.

- 7 Az erre vonatkozó feltételezéseket a tisztán elméleti megfontolások mellett részben mindennapi tapasztalataimra és eredetileg (az 1980-as években) részben empirikus üzemszociológiai kutatásaimra támaszkodva alakítottam ki.
- 8 Egyes szerzők hangsúlyozzák a privilégiumok és a diszkrimináció szoros összefüggését. E szerint, ha meg akarjuk érteni a diszkrimináció kialakulását, elemeznünk kell a privilégiumok létrehozását és fennmaradását (Bailey 1998, 104; Pease 2010, 3–6).
- 9 Főleg a közgazdászok nevezik statisztikai diszkriminációnak a diszkrimináció olyan formáját, amikor a diszkriminációt megvalósító fél érdekmotiváltan cselekszik, és racionális döntése során – az adott egyénről hiányos információkkal rendelkezve – eleve feltételezi, hogy az adott egyén olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amely tulajdonságokat általában feltételez azon csoport tagjairól, ahová az adott egyént sorolja, és az adott egyént ez alapján részesíti kedvezőtlenebb elbánásban (Altonji–Blank 1999, 3168, 3181–3183; Bielby–Baron 1994, 607; Darity–Mason 1998, 83; England–Lewin 1989, 241; List–Rasul 2011, 157; Nilsson–Wrench 2009, 38; Pager–Bonikowski–Western 2009, 779; Pager–Shepherd 2008, 193; Piore 1994, 359; Reskin 1993, 254).
- 10 Más kérdés az, hogy ha a kizártak társadalmi egyesülést vagy társulást hoznak létre kizárásuk enyhítése vagy megszüntetése érdekében, lehetőség szerint meg kell akadályozniuk azt, hogy a kizárást megvalósító fél megbízottai, informátorai, bajkeverői bekerüljenek az adott egyesülésbe vagy társulásba.
- 11 Az elismerés és különösen a társadalmi elismerés fogalmáról lásd: Farkas 2013, 301–314.
- 12 Mint már említettem, egy másik tanulmányban, a társadalmi egyenlőtlenségek típusainak vagy formáinak megfelelően, megkülönböztettem egymástól a társadalmi rétegződés három típusát: a társadalmi helyzetrétegződést, a társadalmi állapotrétegződést és a társadalmi rendi rétegződést (Farkas 2020).

